

NŐTÖRTÉNETÍRÁS

HELL JUDIT

KÉKHARISNYÁK? „NŐI SZÖRNYETEGEK”? NÉHÁNY ADALÉK AZ EGYETEMES ÉS MAGYARORSZÁGI NŐTÖRTÉNETI KUTATÁSOKHOZ A NŐKÉPZÉS TERÜLETÉN

„Mi a történelem?”, teszi fel a kérdést Gibbon, a Római Birodalommal foglalkozó nagy történész. Nem más, mint a férfiak bűneinek, bolondságainak és szerencsétlenségeinek jegyzéke. Végre elérkezett az idő, hogy a bölcsőt ringató kéz tollat ragadjon, és igazságot tegyen: nők is voltak a történelemben. Ám a történelmi forrásokban hiába is keresnénk ennek bizonyítékát. [...] A nőknek pedig volt történelmük, s ez a maga teljességében sokkal gazdagabb és különösebb, mint azt valaha is gondoltuk volna. Könyvem fő célja, hogy bemutassa a női nemnek az emberi evolúcióban játszott alapvető és nélkülözhetetlen szerepét, s felhívja a figyelmet arra, milyen sokféleképpen járultak hozzá a nők a társadalmi és magánszféra fejlődéséhez, s milyen nagy eredményeket értek el a kultúra, a kereskedelem, az otthon és a háztartás, az érzelmek, a társadalom és a szexualitás területén.¹

A sokoldalúan képzett Rosalind Miles, a kiváló angol irodalmár, Shakespeare-kutató, szépirodalmi szerző, történész, jogász, újságíró, médiaszakember, női aktivista bevezető sorait idéztük gyorsan bestsellerré vált, magyar nyelven is olvasható remek ismeretterjesztő munkájából, amely hazáján kívül a világ számos országban megjelent. *Az idő leányai* (az USA-ban a *Ki főzte az utolsó vacsorát?: Az idő leányai* címmel, 1980-as évek) a nők világtörténelmét tárja elénk rendkívül olvasmányos formában, az őstársadalmi kezdetektől a mitologikus korszakon át a huszadik századdal bezárólag, s lényegében a nyugati világ változásainak évezredekkel átfogó folyamataira koncentrálna. Női szemzőgből vizsgálódik, a nők *elhallgatott* történetét adja elő. Erre a történetírási hiátusra utal az is, hogy művét „a történelemtől megfosztott nőknek” ajánlja. Miles e munkája, amint a könyv bevezetőjéből vett fentebbi idézet is mutatja, ahhoz a multi- és interdiszciplináris jellegű, átfogó kutatói programhoz kapcsolódott, amely az elmúlt század utolsó évtizedeiben fogalmazódott meg, mindenekelőtt a legkülönbözőbb tudományok női képviselői részéről. „Az 1960-as–70-es évek fordulóján, összefüggésben az akkori diákmozgalmakkal is, a filozófusnők – más tudományágakban működő kolléganőikhez hasonlóan – elkezdtek szem-

1 Rosalind MILES, *Az idő leányai*, ford. JUHÁSZ Borbála, Balassi, Budapest, 2000, idézett oldal: 11.

besíteni saját szakterületüket a nők diszkriminálásának sokféle tényével² – utal vissza a kezdetekre a nemzetközi tudományosságban is elismert osztrák gondolkodónő. E bölcseleti kutatásokhoz hasonlóan, értelemszerűen elsősorban a humán és társadalomtudományok területén bontakozik ki ekkor az a feminista projektum, amely egyrészt az ún. fehér foltok megszüntetése céljából *láthatóvá kívánja tenni* a nők valós szerepét, teljesítményeit a társadalom, gazdaság, politika, tudomány, művelődés, kultúra és a személyes életvilág történeti változásainak folyamataiban, másrészt az új, gendernézőpont alkalmazásával egy másféle megvilágításba helyezi nemcsak a nőket, hanem ugyanígy a férfiakat, tetteiket és gondolkodásmódjukat, gyakorlati és szellemi síkon létrehozott teljesítményüket is. A nemek szerinti perspektíva mint sajátos megközelítésmód interdiszciplináris alkalmazása vezet ugyanis hagyományos világlátásunk, nyelvünk, nyelvhasználatunk, kultúránk stb. androcentrikus jellegének közös szaktudományos felismeréséhez. Ennek az új látásmódnak az alkalmazása során olvassák újra szinte minden, az emberrel foglalkozó tudományterületen kutató nők a férfikultúra (férfiak általi és férfilátásmód szerinti) produktumait.

A nemek szerinti vizsgálódás érvényre juttatása termékeny megközelítésmódnak bizonyult a legkülönbélebb diszciplínákban, a történettudományoktól kezdve a nyelv- és kommunikáció-, az irodalom- és kultúratudományokon, kulturális antropológián, szociológián, pszichológián át a nevelés- és a filozófiai tudományokig. Innovatív potenciáljának egyik bizonyítéka, hogy pl. a női nézőpontú politikaelméleti munkák között az utóbbi néhány évben a migránskutatások terén is új problémák exponálásához és alternatív válaszkísérletek megfogalmazásához vezetett.

Mint ismeretes, az interdiszciplináris kutatások a Beauvoir által még az 1940-es években megfogalmazott alapkérdésekre keresnek újabb és újabb válaszokat: Mi a nő? Miért a nő a más, a Másik a férfihoz képest, miért a férfi a viszonyítási alap – és nem fordítva – a nő mássága tekintetében? Továbbra is megválaszolandó kérdés a Nagy Generáció fellépésének éveiben, hogy minden formális jogegyenlőség kivívása után vajon miért vannak még mindig alávetett, háttérbe szorított helyzetben a nők az ún. erősebbik nemhez viszonyítottan.

A legkülönbélebb diszciplínák terén folytatott kutatások egy irányba mutató tanulságai vezettek a biológiai nemtől (sex) elkülönítendő társadalmi nem kategóriájának kidolgozásához, s ennek eredményeképpen vált nyilvánvalóvá a mindenkor szociokulturálisan konstruált genderfogalom teoretikus magyarázó szerepe. (Köztudomású, hogy magát a terminust a francia gondolkodónő még nem alkotta meg.)

Napjainkra már megszámlálhatatlanul nagy a nők helyzetével, státusával, a különféle nőképekkel, szerepváltozásokkal, ill. a nemek egymás közti viszonyával foglalkozó történeti és szisztematikus jellegű művek összessége, bármely e tekintetben releváns tudományágot tekintsünk is. Egy-egy nagyobb könyves-

2 Herta NAGL-DOCEKAL, *Feminista kutatás a filozófiában*, ford. HELL Judit, Magyar Filozófiai Szemle, 2005/4., idézett oldal: 699.

bolt, különösen a fejlettebb országokban, majd hogyanem könyvtárnyi szakirodalmat kínál a szinte már a bőség zavarával küzdő olvasó számára. A kutatások a mögöttünk álló nagyjából öt évtized alatt világszerte (bizonyos regionális és lokális nehézségek ellenére is) rohamos tempóban szélesedtek ki. A szakmai diszkussziók kiterjedtte és mind egyre intenzívebbé váltak. A nemzetközi trendeket, ha olykor ugyan kisebb-nagyobb késéssel és alkalmankénti visszaesésekkel is, a kevésbé fejlett vagy történelmi okokból demokráciadeficités, periférikus vagy félperifériás helyzetben lévő országok kutatói is követik (pl. a kelet-közép-európai térség a 90-es években), ill. a recipiált nézeteket sajátos helyzetükből adódóan új problémafelvetésekkel gazdagítják. A posztszovjet térség tranzíciós országaiban, így Magyarországon is az 1980–90-es évek gazdasági-politikai-társadalmi változásai valóságos katalizátorai voltak az ilyen, mindenekelőtt a nyugat felől akkoriban beköszönő elméleti kutatásoknak, s ugyanígy a gyakorlati életben a különféle részcélokat kitűző női hálózatok kiépítésének is.

Ha *munkacsoportunk* közös elméleti prizmáján át tekintjük e kutatásokat, igazán impozáns hazai és nemzetközi nőtörténeti munkákat tudunk felsorolni. Gondoljunk csak – messze a teljesség igénye nélkül – elsősorban a Georges Duby és Michelle Perrot szerkesztette ötkötetes, hatalmas vállalkozásra az 1990-es évek elejéről, de egy különálló munkában Duby megírta a *Women of the Twelfth Century* című szintén nagy volumenű művét is. Tekintsünk továbbá az olyan átfogó igényrel készült munkákra, mint Luisa Passerini *A nők és a feministák története* (1991) vagy Kaari Utrio *Éva leányai. Az európai nő története* (1984), és végül, de nem utolsósorban a már fentebb idézett Rosalind Miles világtörténelmi dimenzióra igényt tartó ábrázolására (aki, jegyezzük itt meg, többek között a feminista nyelvkritika látásmódja szerint a Gibbon-idézetben az *emberek* történelmét a *férfiak* történelmeként interpretálja, kihasználva az angol *man* szó kettős jelentését). Arra a kérdésre, hogy a női nézőpont érvényesítésén tulajdonképpen mit is értsünk, ill. hogy annak milyen újabb hozadéka lett a kutatásokban, röviden tehát arra, hogy mit jelent nőtörténelmet írni (újabb, addig mellőzött tényeket a nők láthatóvá tétele céljából pusztán felkutatni, avagy az ilyen tényeket összegyűjtő kutatás mentén arra is rákérdezni, hogy miért is voltak e tények, a nők mellőzöttek koruk gyakorlati életfolyamataiban és a férfiak szellemi produktumaiban – és ezáltal másfajta, speciális olvasókat nyerni, amelyek egyben közelebb visznek a nemiség változó jelentőségének megértéséhez), a *Van-e feminista filozófia?* című könyvemben térek ki részletesebben, felidézve a Joann Wallach Scott szerkesztette *Feminism and History*, magyar fordításban is megjelent tanulmánykötet egyes írásait.³

Nem átfogó jelleggel, hanem egy-egy kor, korszak, ország, esetleg valamely társadalmi csoport vagy mondjuk valamely történelmi személyiség női nézőpontú bemutatása szintén nagyszerű szellemi teljesítmények sorát eredmé-

3 Joann Wallach SCOTT, *Van-e a nőknek történelmük?*, ford. GRESKOVICS Endre, Balassi, Budapest, 2001, munkájára utalok.

nyezte. Ezek között számos olyan is van, ami hozzájárult ahhoz is, hogy korábbi ismereteinkhez képest differenciáltabb képet adjon valamely történelmi-kultúrtörténeti epocháról. Ismét csak Georges Duby egyik munkájával kezdjük a sort: a *Dames du XIIe siècle* (a magyarul megjelent fordítás címe *A nő a középkorban*, az eredeti munka 1995-ben, a magyar változat 2000-ben jelent meg) erős feminista elkötelezettséggel mutatja be az érett középkorban élő nők helyzetét öt szereplő, így Héloïse, Alienor vagy magyarosan Eleonóra és mások személyes sorsát végig kísérve. Megmutatja, hogy a kialakult, igen negatív középkori nőképek valójában az utókor számára férfiak által közvetített férfikonstrukciók.

Az ugyancsak francia illetőségű Régine Pernoud, akit a francia mediaviszika nagyasszonyának is neveznek, szintén a francia középkor néhány jeles szereplőjének alakját, élettörténetét és korát ábrázolja. Így önálló monográfiák formájában bemutatja pl. a „trubadúrok királynéját”, az okos és szépséges Aquitániai Eleonórárt, aki korának egyik leggazdagabb, egyszersemind legbefolyásosabb szereplője volt a politikai életben. Erős akaratú, autonóm személyiség, aki nagyapja, IX. (Trubadúr) Vilmos kifinomult ízlésű és műveltségű udvarában nevelkedett. Részletes képet ad továbbá Christine de Pisanról, az írónőről, többek között a *Nők városa* munka szerzőjéről, aki az első feminista-ként írta be nevét a történelembe. Nemcsak azért, mert állhatatosan követelte, hogy a nőknek is adassék meg a jog a tanuláshoz, egyáltalában az emberhez méltó élethez, hanem azért is, mert az első olyan *értelmiségi* nő volt, aki saját keresetével teremtett magának önálló egzisztenciát. A neves francia történész kutatónő egy középkori női sors nézőpontjából dolgozza fel Héloïse és Abélard világirodalomból is jól ismert tragikus szerelmi történetét. Pernoud „[...] műveivel jelentősen hozzájárult a »sötét középkor«-ról” megkonstruált sommás kép árnyalásához „és egy »világos« középkort bemutató koncepció megrajzolásához” – írja róla egy német feminista történésznő, Brigitte Hellmann az általa szerkesztett *Antikvitás – Középkor – Újkor évszázadait vizsgáló nőtörténeti olvasókönyv* függelékében.⁴

Ugyanebben a német nyelvű kötetben reneszánsz kori, jellemzően magas státust elfoglaló nőkről közölt tanulmányt olvashatunk a kitűnő amerikai Margaret L. King tollából, akinek szenvedélyes történészi érdeklődése egész pályáját tekintve végig kitartott az itáliai, különösképpen a velencei reneszánsz iránt. Fontosabb könyvei – melyek magyar fordításban sajnos nem olvashatóak – címükben is jelzik – *Women of the Renaissance* (1991), *Humanism, Venice, and Women. Essays on the Italian Renaissance* (2005), *How Mothers Shaped Successful Sons and Created History* (2014) stb. – King meghatározó kutatói, nőtörténeti orientációját.

Hazai viszonylatban mindenképpen a legrangosabb szerzők között foglal helyet – főként a huszadik század középső évtizedeinek – nőtörténetét társadalomtörténeti alapozással tárgyaló Pető Andrea, a CEU professzora, akinek mind

4 Brigitte HELLMANN, szerk., *Frauen-Geschichte(n). Ein historisches Lesebuch*, Deutscher Taschenbuch Verlag, München, 1997. (Az idézet saját fordításom.)

mennyiségben, mind minőségben tekintélyt parancsoló közleményei, szerkesztett, ill. lektorált kötetei a nemzetközi és magyar szakmabeliek előtt jól ismertek és elismertek. Kéri Katalin nőtörténeti alapozással írta *Lánynevelés és női művelődés az újkori Magyarországon* címmel akadémiai doktori értekezését (2015), benne a nők felsőfokú képzésének történetét vagy a *Hölgyek napernyővel* című munkáját, amely a dualizmus kori polgári Magyarország tér- és időbeli keretei között vizsgálja a nők egykori helyzetét, szerepeit (2008). A történettudományok segédtudományainak egyik területén, egyetemes neveléstörténeti összefüggésben ad kezünkbe nagyívű, kiváló szakmunkát Pukánszky Béla *A nőnevelés története* címmel (2013). Hasonlóképpen, valamivel korábban e témában írta *A nőnevelés évezredei. Fejezetek a lányok nevelésének történetéből* címmel megjelent igen alapos munkáját (2006). Ezek a neveléstörténeti áttekintések – melyeket egyben mint a nőtörténetírás egyik rokon tudományának szellemi reprezentációiként is értelmezhetünk – a lányok otthoni vagy intézményes oktatásának, alapszintű, közép- vagy felsőfokú képzésének a társadalmat évszázadokon, évezredekken át gyakran erősen megosztó kérdéseit is tárgyalják.

Aligha lehet túlértékelni a két vastkos kötetben megjelentetett szemelvénygyűjteményt a magyar nőkérdés történetéből: *A nő és hivatása* I. kötete 1777-től 1865-ig, a II. kötet 1866-tól 1895-ig bocsát útjára kulcsfontosságú szövegrészeket számos tudományterület kutatói számára. A közölt szemelvények a korabeli megnyilatkozások műfajainak igen széles palettáján helyezkednek el: éles hangú sajtócikkek, parlamenti felszólalások, vitairatok, törvényi előterjesztések, levelezések teszik sokszínűvé a korról kialakítható képet. A válogatások 1999-ben és 2006-ban jelentek meg, bennük olyan forrásanyagokkal, amelyek a nők különböző szintű és formájú képzésével, oktatási kérdéseivel is foglalkoznak. A szerkesztők, ill. társszerkesztők (mögöttük népes munkatársi csapattal): Fábri Anna, ill. Fábri Anna, Borbíró Fanni és Szarka Eszter reprezentatív textusokkal, a helyes arányokra törekedve mutatják meg a témakörben a nyilvánosság legkülönbözőbb fórumain kibontakozó korabeli vitákat, az „[...] egymásnak nemegyszer sarkosan ellentmondó nézeteket, és az őket kifejtő érvelések”⁽⁵⁾ mögött nem ritkán meghúzódnó előítéleteket, leplezetlen érdekeket és erőteljes érzelmeket. Képet kapunk gyakorta szenvedélyes, heves szócsatákról, olykor akár gyűlölködően nőellenes kirohanásokról is, miközben társadalmi, gazdasági, politikai, irodalmi, közéleti, eszmetörténeti, sajtótörténeti összefüggések is kirajzolódnak a háttérben. A válogatott szemelvények pontosan dokumentálják, hogy hazánkban immár több mint kétszáz éve megindult egy hosszú (és máig is tartó, nem épp mindig a leghaladóbb eszmei hagyományelemeket újra és újra felmelegítő) diskurzus. E szövegek megmutatják azt „a nyilvánosság előtt zajló, mindaddig példa nélküli párbeszéd- és vitasorozatot, amelyben a férfiak mellett a nők is véleményt nyilvánítottak”.⁽⁶⁾ A szóban forgó tárgykörök: a nő és a női szerepek lényegi meghatározásai, továbbá az,

5 Uo., 7.

6 Uo., 7.

hogy miként gondolkodtak a korábbi korok magyar emberei – mint nők és férfiak – önmagukról és egymásról, hogy milyen szerepeket, és hatáskört birtokoltak, ill. követeltek önmaguknak és egymásnak, [s eközben] nemcsak önmagunkra gondolunk, hanem a modern polgári világ felé elinduló egykori elődeink (hol magabiztos, hol kételyeket és szorongásokat is megjelenítő) önértelmezéseivel, társadalomképével szembesülünk. (7)

A második kötet a polgárosodásban nagy léptekkel előre haladó 19. századi dualista Magyarország keretei között „a nőkérdésről folytatott szerteágazó diskurzus főbb tematikus csomópontjainak, valamint a hozzájuk rendelt beszédmódoknak a megismerésére kínál lehetőséget.” E szövegek és értő olvasásuk ahhoz nyújtanak segítséget, hogy általuk felismerhessük: „[...] a nőmozgalmak Magyarországon – bonyolult társadalmi és politikai kölcsönhatások eredményeként – éppen ezekben az évtizedekben alapozódnak meg. Nagy platformok alakulásának időszaka ez, amelyben szerzők, egyesületek és intézmények meghatározó jellemzője lesz, hogy a különböző emancipációs törekvéseket illetően pozitív vagy negatív álláspontot foglalnak-e el.”⁸

Gazdag szemelvényanyagot foglal magában e kötet az 1860-as években, a reformkort követően új lendületet vevő *nőképzés* témakörében is. A szándékoltan és hangsúlyosan külön blokkokba szerkesztett szövegek betekintést nyújtanak a pro és kontra érveket megfogalmazó eszmecserekről: a felsőbb leányiskolák, továbbá a leánygimnáziumok alapításának szükségességéről s végül a nők egyetemi képzésének törvényi szintű engedélyezéséről. Ezekben az évtizedekben is haladó és (új)konzervatív nézetek csapnak össze egymással. Veres Pálné (60-as évek), György Aladár (70-es évek), Beöthy Zsolt (90-es évek), Wlassics Gyula (90-es évek) és még sokan mások élen járnak a nők megváltozott társadalmi szerepének megfelelő iskoláztatási szükségletek kielégítésének sürgetésében. Nemcsak a rohamos léptékben fejlődő gazdasági-társadalmi folyamatok újonnan létrejött gyakorlati igényével érvelnek – a progresszív szemléletet képviselő történetírók szerint egyértelműen és minden tekintetben a dualizmus korának eme első szakasza az ország látványos, gyors emelkedésének, felvirágzásának időszaka –, hanem ha úgy tetszik, eszmei, egyenlősítő, a nemek egyenértékűségét, egyenjogúságát valló, mai szóval emberjogi érveket is megfogalmaznak.

7 Uo., 7–8.

8 *A nő és hivatása, II. Szemelvények a magyarországi nőkérdés történetéből, 1866–1895*, szerk. FÁBRI Anna, BORBÍRÓ Fanni, SZARKA Eszter, Kortárs, Budapest, 2006, idézett oldal: 8.

Tekintsünk az alábbiakban egy konkrét, előremutató példát egy kiváló, bár manapság talán már nem sokak számára ismert személyiség gondolatainak, állásfoglalásának tükrében.

György Aladár, aki már az 1870-es években kifogásolta – az egyébként nemzeti liberális nézeteket valló, Eötvös Józseffel baráti és eszmetársi viszonyt ápoló, a magyar felsőoktatást a nyugati és német egyetemek mintájára új, polgári szellemben korszerűsítő – Trefort miniszter felemás hozzáállását a leányok, nők felsőbb iskolai képzéséhez, nyíltan, világosan, a polgári haladás eszméjének jegyében, szinte paradigmaticus jelleggel foglalja össze a felsőfokú nőképzést támogató gondolatait:

Nem tisztán a nőemancipáció barátainak, de minden felvilágosodott egyénnek közös óhaja, hogy a nők az eddiginél nagyobb s komolyabb irányú képzésben részesíttessenek. A régi esztétikainak gúnyolt nevelésrendszer – francia fecsegéssel, zongorázással, cifrábnál cifrább divatszerű kézimunkákkal s néhány szavalati- és táncmesterfogás elsajátításával egyáltalában nem ment még ki a divatból [...]. A polgári leányiskolák, tanítónőképezdék s a nőipartanoda vannak hivatva, hogy lassankint megtörjék a jeget, s az arisztokrácia körében is bevezessék Pestalozzi s tanítványai szerény eszméit. [...] A nőemancipáció legszerényebbik és éppen ezért leghamarább s legbiztosabban diadalmaskodó követelése abban áll, hogy a *nőknek is legyen joguk a tanulásra*. [Kiemelés az eredeti szövegben.] Ha alapja lenne is mindazon özönvíz előtti ellenvetéseknek, melyeket a nőemancipáció ellenében fel szoktak hozni, hogy ti. a nők általában alsóbbrendű, korlátoltabb lények, s hogy ennél fogva őket mindenkor a férfiaknak kell gyámolítani, s hogy a nő maradjon meg a főzőkanálnál, mert különben a család békéje, s ezáltal az egész társadalmi élet fel van zavarva stb., a család nélkül élő s kiváló tehetséggel, szokatlan férfias eréllyel bíró nők számára egyáltalán nem lehetne megtagadhatni, hogy a korláton túl lépjenek. Nem a női nem rendeltetésének megmásítása, nem a nők életének megrontása ez, csak szabadalom olyan nők számára, kikre nézve az eddigi társadalmi korlát igazságtalanság volt, kik nem szoríthatók oly gyámság elismerésére, mely alól a legkorlátoltabb férfi is fel van szabadítva tisztán az által, mert férfi.⁹

A magyar liberalizmus korának egyik legszebb megnyilvánulása ez a 19. század második felének magyar közéletében, amely egyszersmind pregnáns, elvi szintű kinyilvánítása a nőtől szabadságát elvitató gondolkodásmód elfogadhatatlanságának, a férfiak és nők közötti nemi alapon történő hátrányos, így igazságtalan megkülönböztetés tarthatatlanságának, s amely kategorikus elutasítása is a már több évezredes (arisztotelianus-essencialista) tradícióval rendelkező, a nőt úgymond sajátos természete folytán alacsonyabb rendűnek tételező, őt a férfinak alárendelt szerepre ítélő felfogásnak. Az európeai szel-

9 Uo., 96–97.

lemiségű György Aladár filozófiai, teológiai, biológiai, etnográfiai stúdiumokat folytatott, aki előbb Budapesten, majd számos nyugati országban járt egyetemre az emancipatív hatású, a társadalom szükségképpen folyamatos fejlődését tételező és szolgáló, kritikai jellegű, pozitivista-szaktudományos irányultságú szemléletmód széles körű térhódításának idején. Angliai, német-, francia-, olaszországi többéves kinttartózkodás után, 1871-ben tért vissza hazájába, és hozta magával az épp megújuló, bár már igencsak megkésett magyar polgárosodás körülményei között termékenyítő hatású, friss szellemiséget. Íróként, újságíróként, műfordítóként, művelődéstörténészként működött, mindvégig erős elkötelezettséggel általában is az oktatás, oktatáspolitikai ügyei iránt.

Bár a fentebbi idézet tanúsága szerint némi tévedése mutatkozott meg abban, hogy a nőemancipáció „legszerényebb” (és ezért leghamarabb és legbiztosabban teljesülő) követelése a nők oktatáshoz való jogának a követelése volna (történetileg bizonyítottan ugyanis épp, hogy annak egyik sarokköve), mégis szavai diametrális ellentétét képezik egy alig két-három évtizeddel később beköszöntő korszak – noha sokszínű, gazdag, jelentős részben azonban retrográd irányú fordulatot is produkáló, az „új időknek új dalaival” szembenálló – megváltozott szellemiségének.

Az 1900-as évek ugyanis a hazai politikai eszmetörténetben már azt mutatják, hogy a klasszikus, a régi nemzeti liberalizmus alatt elfordult a történelem színpada, gondolati maradványai jelentős részben – önmaga aktív közreműködésével – felszámolódtak. A Szabadelvű Párt is hosszú évtizedes fennállásának első és egyetlen választási veresége után ekkorra szétesik, s a század első éveit súlyos politikai és társadalmi válságban találják az országot. A századelő a *világnézetek, az ideológiák harcának*, a sokak számára jellempróbáló „értékek átértékelődésének” kora: az állammegőrző liberalizmus, polgári radikalizmus, szocializmus, marxizmus, újkonzervativizmus, modern szociális kereszténység, feudális-klerikális konzervativizmus, nacionalizmus és sovinizmus, antiszemizmus és más eszmék, nézetrendszerek mérkőznek, versengenek egymással, s ezek közül némelyek – ha az utak tekintetében ugyan nem is, ám – a fő cél, az ország progressziója melletti elköteleződés kérdésében egymásra találnak. Összességében megállapíthatjuk, hogy 1907 őszére az országban már végbement a társadalmi-politikai-tudományos-bölcseleti értelemben vett haladás és konzervativizmus erőinek végleges polarizálódása, s ettől az évtől kezdve egy következetes, végigvitt polgári átalakulás megvalósításáért a polgári radikálisok – más haladó eszmei-politikai irányok felé is teljeséggel nyitottan – fokozott lendülettel indulnak harcba egy új, a hivatalossal szemben álló, a *modernitás* jegyében kibontakozó ellenkultúra és intézményeinek megteremtésére. Gondoljunk pl. a *XX. Század* című folyóirat megindítására és a körülötte csoportosuló, hamarosan baloldali fordulatot vett Társadalomtudományi Társaság, majd ennek keretein belül a legfiatalabb tagok képviselésével a Galilei Kör létrehozására. A Társadalomtudományi Társaság (melynek vezetősége felerészint a szociáldemokraták táborához tartozott) a szaktudományos-akadémiai szinten megvalósuló együttgondolkodáson túl munkástanfolyamokat indít. Ezeknek

az a célja, hogy úgymond a korabeli eszmék és folyamatok megismertetésével „egyben képessé tegye a munkásság színe-javát a későbbi szociológiai tanfolyamok hallgatására”.¹⁰ A társaság által elindított Társadalomtudományok Szabad Iskolája ezenkívül nyílt előadás- és vitasorozatot is indít, mely egyfelől a század eleji magyar értelmiség *szellemi útkeresését* jelzi, másfelől pedig a széles és meglehetősen tájékozatlan magyar közönség számára a kor meghatározó és versengő eszméit – liberalizmus, anarchizmus, konzervativizmus és kereszténydemokrácia, szocializmus – mutatja be, deklarált programja szerint legalább is direkt aktuálpolitikai befolyásolási szándéktól mentesen, kizárólag ismeretterjesztő-tudományos igénnyel.¹¹

A modernitás problémáihoz sajátos, mind a régi típusú konzervativizmustól, mind a szocializmustól elhatárolódó, középutas viszonyulást tükröz ekkoriban a katolikus egyház képviselőjében több olyan filozófiailag és teológiailag magasán képzett gondolkodó, mint amilyen pl. Prohászka Ottokár volt, aki a „szociális pápa”, a „munkások pápája”, azaz XIII. Leó „Rerum novarum...” kezdetű, a világegyházban nagy horderejű változásokat hozó enciklikájának hatására a pápa társadalmi eszméit és korszakalkotó jelentőségű egyházreformer programját kezdi itthon terjeszteni. Egészében véve a modern katolikus világnézetet képviseli (lásd ekkori írásait: *Föld és Ég*, 1902; *A diadalmas világnézet*, 1903; *Modern katolicizmus*, 1907), s a pápa által meghirdetett neotomista irányzat (tudás és hit, tudomány és vallás összebékítése) jegyében „[...] figyel az Európa szerte újonnan megfogalmazott tudományos és teológiai eszmékre”.¹² Ám a magyar „[...] feudális főpapok és nagyurak [...] »vörösnek« tartották haladó szociális elvei és gyakorlati tevékenysége miatt”.¹³ Mint Szabó Ferenc, a kiváló tudós és jezsuita teológus egyik finom elemzést nyújtó könyvében idézi, ezen retrogád erők számára „nyugtalanító volt jelenléte és kritikája, amikor azt hangoztatta, hogy a »keresztény kurzus« csak program volt a kereszténységről, de valójában nem volt keresztény”.¹⁴ Prohászka az ország népe felemelésének szándékával a munkáskérdés evangéliumi szellemben való megoldását, továbbá személyes példát is mutatva a nagybirtokok felparcellázása útján földreformot sürgett. Miután számos reformer szellemiségű könyvét az új pápa utasítására a Vatikánban már 1911-ben indexre tették, keserű kiábrándultsággal vonta le a hazai viszonyokra vonatkoztatott következtetést: keresztény-nemzeti programot nem lehet keresztények nélkül csinálni!

10 *Jelentés a Társadalomtudományok Szabad Iskolájának 1906-1907. évi működéséről*, <http://www.helytortenet/jelentes-a-tarsadalomtudomanyok-szabad-iskolajanak-1906-1907-ik-evi-mukodeserol-antikvar>. (Utolsó letöltés: 2020. 04. 28.)

11 A vitasorozat anyaga a XX. Század különnyomataként jelent meg, *A társadalmi fejlődés iránya* címmel, 382 oldalon, Budapesten, 1904-ben. http://www.mtda.hu/book-s/a_tarsadalmi_fejlodes.pdf. (Utolsó letöltés: 2022.02.27.)

12 SZABÓ Ferenc SJ, *Keresztény gondolkodók a XX. században*, Agape, Szeged, 2004, 410–419.

13 *Uo.*, 410.

14 *Uo.*

Az egyházon belül kifejezetten modern álláspontot képviselt a nők, nőkérdésre vonatkozó nézeteivel. Prohászka, akinek szaktudományos érdeklődése különösen a geológia és a fejlődéstan területére irányult, már a bibliai teremtéstörténetet is – a korszak szentírás-magyarázatának új szellemiségében – evolucionista alapon értelmezte (pl. férfi és nő egyszerre, egy aktussal lett teremtvé), s ezzel rá kívánt mutatni a nő egyenragúságára és egyenértékűségére. Világosan látta, hogy „szél fordul, új világ van születőben”, amikor is szilárd meggyőződése szerint a szociális kérdések körén belül a nőkérdéssel, a nőmozgalmak törekvéseivel mint új kihívással az egyháznak is szembe kell néznie, mert ha a küzdelmekbe „[...] nem áll bele, az egyház valójában teret enged azoknak a női mozgalmaknak, amelyek radikálisak és vallástalanok”.¹⁵ A *keresztény feminizmust* hirdeti, definíciója szerint „[...] azt a modern női mozgalmat, melyet keresztény alapon, keresztény irányítás mellett kell szolgálni. A modern női mozgalmak nem lehetnek a nők társadalmi és politikai érvényesülésének színterei, ha keresztényellenes nézeteket hirdetnek.”¹⁶ Többször foglalkozik támogató módon a nők önrendelkezési jogával (ti. hogy mennyire urai önmaguknak a nők), az általános választójog kérdésével (Schlachta Margit 1920-ban be is kerül a parlamentbe az első női keresztény képviselőként) és a nők nevelésével is. Utóbbi – hangsúlyozza – „[...] nemcsak elméleti pedagógusokra kell bízni, hanem azokra is, akik a nőnevelés elégtelenségét önmagukon tapasztalták”, és olyanoknak is helyet kell ebben adni, „[...] akik a világban élve az új idők szükségleteit megérik”.¹⁷ Biztatja a nőket egyéniségük kibontakoztatása tekintetében. Szükségesnek tartja a házassági és birtoklási törvények tanulmányozását, hogy azok mennyiben károsak a nőkre nézve. Nem tartja elfogadhatónak, hogy hivatal és bérezés tekintetében a jó kereseti lehetőséget nyújtó munkakörökből kiszorulnak, s a munkaerőpiacon az egyenlő munkáért egyenlő bért etikai követelménye tekintetében is hátrányokat szenvednek el. Gyakorlati segítő tevékenysége nyilvánul meg abban, hogy rendszeres lelki támogatást nyújt azoknak a személyeknek, akik a kereső munka világába lépve az új kihívásokkal szükségképpen együtt jelentkező pszichikus terhek viselésében erre rászorulnak. Prohászka rendkívül mély, életre szóló, kölcsönös, különös szellemi vonzalom, barátság kötötte össze a Párizsban Bergsont hallgató, agnoszticizmusából, materialista világfelfogásából a hithez megtérő Dienes Valériával, aki 1905-ben, miután matematikából és filozófiából doktorált, az első magyar professzor asszony lett. Prohászka lélekben is megélt mélységes

15 Uo., 430.

16 Sári Szabó Katalin levéltáros Prohászka-konferencián ismertetett előadása alapján idézzük, <http://www.szfv.katolikus.hu/hirek/prohaszka-ottokar-emlekmise-halalalanak-95-evforduloja-alkalmabol-2022-04-02-beszamolo> (Utolsó letöltés: 2022. 03. 01.), továbbá <http://elsovh./prohaszka-puspok-a-nokerdesrol>. (Utolsó letöltés: 2022. 03. 01.)

17 Ehelyütt a Budapesti Hírlap egykori tudósítása alapján készített összefoglalásra támaszkodtunk. <http://www.elsovh.hu/prohaszka-puspok-a-nokerdesrol/> (Utolsó letöltés: 2023. 03. 04.)

hite, kisugárzó, karizmatikus személyisége rendkívüli hatást tett erre a ragyogó, kiváló tehetségű asszonyra. Ez az élettény önmagában is arra mutat, hogy a további években egyre nagyobb tekintélynek örvendő püspököknek aligha lehetnek kételyei a nők alkalmasságáról az iskoláztatás tekintetében.

Hasonlóképpen itt említhetjük meg Giesswein Sándor haladó szellemiségű teológus és tudós nevét, aki egyébként rendszeres előadója, munkatársa volt a Társadalomtudományi Társaságnak, ezáltal jelezve az egyesülést legkülönbözőbb szellemi irányok számára is közös platformot kínáló jellegét. A *katolikus egyház társadalmi missziója* (1891), de még inkább a *Társadalmi problémák és keresztény világnézet* című munkája (1907), csak hogy e kettőt említsük a századforduló körüli évekből, hihetetlenül, de nem meglepő módon széles körű filozófiatörténeti, eszmetörténeti, szaktudományos tájékozottságot mutat, amelyek az egyébként kiváló idegen nyelvi kompetenciákkal is bíró Giesswein számára biztos alapokat nyújtanak, hogy kora új társadalmi, gazdasági, politikai jelenségeinek tekintetében kiválóan eligazodhassék. Az 1907-ben megjelent munkája lényegében egyfajta vitairatként is felfogható, amelyben jól felépített érvek láncolata mentén szinte pontról pontra bírálata alá vonja az akkoriban napirenden lévő klasszikus liberális, polgári radikális, anarchista, szocialista-szociáldemokrata, marxista szerzőket és koncepciókat, amelyek a modern kor problémáira kínálnak alternatív eszmei és gyakorlati megoldásokat.

Az ő látásmódjára is a már fentebb említett „Rerum novarum...” szellemisége van meghatározó erővel: mind az ún. munkáskérdést, mind ezen belül a nőkérdést – ahogyan Prohászka is – keresztényi-keresztényszocialista alapon tekinti valójában megoldhatónak. Magántulajdon, egyenlőség, szabadság, munka, család, házasság, a nők helyzete, tehát a társadalom alapintézményei és meghatározó eszméi – mind tárgyalásra kerülnek a *Társadalmi problémák...* című könyvében, magától értetődően az evangéliumi tanítás, a keresztényi etika értelmében vett igazságosság és felelősségérzet prizmáján át szemlélve. Ha itt és most csak a nemek viszonyának kérdésére fókuszálunk, írásából a következőket emelhetjük ki: bár egyrészt történeti visszatekintésében számos vonatkozásban csodálattal adózik Morus Tamás grandiózus államkoncepciójának, amelyben egyébként Platón elgondolásával ellenkezőleg „a nő egyenjogú a férfival, a család megmarad, és úgy katonai, mint tudósi pályán a férfi versenytársa is lehet, sőt orvosi és sebészi foglalkozásra nagyon alkalmasnak bizonyul”¹⁸ – tehát a nők tanulhatnak, akár felsőfokon is –, de hát, úgymond, az az elgondolás minden vonatkozásában és egészében mégiscsak egy utópia, ami ezenfelül, az ő értelmezése szerint, egyáltalán nem a megvalósítás szándékával íródott. Másrészt fontosnak tartja ráirányítani a figyelmet, de kategorikusan azonnal el is veti Schopenhauer, Nietzsche, Weininger nőgyűlölő, a nőt lebecsülő, alacsonyabb rendűnek tételező, a férfiak őt alárendelő álláspontját

18 GIESSWEIN Sándor, *Társadalmi problémák és keresztény világnézet*, https://mtda.hu/books/tarsadalmi_problemak_es_kereszteny_vilagnezet.pdf (Utolsó letöltés: 2023. 03.05.)

is (a Nietzschehez való szellemi viszonyulás egyébként valóságos vízváltó volt a századelő két nagy eszmetábora között). Harmadrészt Bebelnek a különösen baloldali körökben rendkívül népszerű, közkézen forgó, általánosságban is jól ismert munkáját (a *Die Frau und der Sozialismus* még a szerző életében legalább ötven kiadást ért meg), amely a szociáldemokraták úgymond utópisztikus kézikönyve, mindössze „egyszerű pártpolitikai pamfletmunkának”¹⁹ minősíti. Csakis a keresztény vallás istenében megalapozott emberi méltóságban jelöli meg a nő és férfi egyenrangúságát, de, teszi hozzá, ez nem jelenti a férfhoz viszonyítottan a nő egyenlőségét. „Ahogyan a természet irtózik az egyenlőségtől – kölcsönzi az idézetet Giesswein egy helyen –, ugyanígy nincs és soha nem is lesz teljes egyenlőség a társadalmi viszonyok tekintetében.”²⁰ (Értsd: a küzdelem érte ennek megfelelően káros és fölösleges.) Állítása az, hogy nem az egyenlőtlenség, hanem annak mértéke, az igazságtalanság sérti valójában az embereket. „[A] kereszténység se nem kollektivista, se nem a magánbirtoklás feltétlen védelmezője. [...] Csak egy dologgal nem fér meg az igazi keresztény szellem, s ez a társadalmi igazságtalanság, akár a kollektivizmus, akár az individualizmus leple alatt történjek is meg.”²¹ Tehát sem a magántulajdont tagadó osztály nélküli, egyenlősítő társadalom, vagyis az „ateista szocializmus”, sem pedig a magánbirtokláshoz kapcsolódó, ám kizárólag az egyéni érdeket egyedül és végletesen szem előtt tartó, a munkást megnyomorító, a modern bérabszolgaságon alapuló kapitalista formáció fenntartása nem elfogadható út Giesswein számára a jelen problémáinak megoldására. Ahogyan a *keresztény etikai eszményeken* nyugvó – tehát az idealista, keresztényszocialista – szemlélet adja meg a munka és a munkás valódi értékességét és megbecsülését (s nem a munka nyers áru jellege, amelynek egyedüli értékét a „materialisztikus világnézet” szerint pusztán egy gazdasági-materiális jellegű elv, a kereslet-kínálat törvénye szabályozza), s ugyanez az etika ír elő kötelezettségeket is a mindenkor hatalmon lévők számára az alárendelt helyzetűek felé (mindenki számára megadni az őt megillető bért), akképpen a nők méltóságát is a keresztény értékek, eszmények alapozzák meg. A „szociális kérdés” átfogó megoldására tehát a *keresztény szocializmus* avagy a *keresztény (demokratikus) szolidarizmus*, ennek pandantjaként a „nőkérdés” megoldására a *keresztény feminizmus* reformok (értsd: nem felforgató forradalmak) útján megvalósítandó programját ajánlja. (Ezek önmaga által adott definícióját a könyv külön fejezetben taglalja.)

A szerző gondolatmenetét továbbra is nyomon követve rögzíti: a nő ázsiai eredetű inferioritását történetileg és máig hatóan nem Athén, és nem is Róma, hanem a kereszténység számolta fel, s tette őt Istenben egyenrangúvá a férfival. Mivel Isten más-más élethivatást rendelt a két nemnek, ehhez igazítva a nő testileg-lelkileg természeténél fogva más, mint a férfi. A Teremtő nem alacsonyabb, de más irányú szellemi tehetséget adott a nőnek. Ebből Giesswein

19 Uo., 134.

20 Uo., 119.

21 Uo., 113.

levezetése szerint, ha gondolatmenetét részint saját szavainkkal összefoglalni kívánjuk, az következik, hogy „a (történelmi) »materialisztikus feminizmus« képviselői – ezek lehetnek éppúgy férfiak, mint nők – túlzásba viszik az egalizáló irányt,²² amikor az egyenlőség mellett az egyformaságot is követelik”, amikor tehát a „szociális kérdés nőkre vonatkoztatásában tisztán gazdasági szempontot érvényesítenek”, és a nők teljes körű emancipációjának híveiként a gazdasági szféra, a kereső munka világában minden korlátozás és különbségtétel nélkül ugyanazokat a jogokat, munkaterületeket és lehetőségeket, béreket stb. követelik. „Át akarják alakítani a női természetet, ami nem szolgálja a társadalmi élet fejlődését.” Épp ellenkezőleg, „[...] mind a családi, mind a társadalmi élet harmonikus fejlődése a két nemnek egymást kiegészítő, az ő természeti hajlamaiból és képességeiből folyó együttes működését tételezi föl”.²³ Egyértelmű tehát, hogy Giesswein a már ismert filozófiai, pszichológiai, etikai és teológiai érveket sorolja fel annak alátámasztásául, hogy éles elhatárolást helyes tenni a férfi (valójában férfiaknak fenntartott) foglalkozások-hivatások és a női (otthoni, ill. kereső) munka között. A nemek közötti, általa kívánatosnak tekintett korrelációs viszony kapcsán alább nyilatkozik:

A nő fizikuma és élethivatása nem képesíti őt a termelésnél olyan munkára, mellyel általánosságban a férfival versenyezni tudna [...]. Ott, ahol nem tudják felfogni azt, hogy a nő az ő lelki életének gazdagságával és önfeláldozó szeretetével mennyi kincset hoz a társadalom életébe (lásd: etikai szempont hiánya), ott a nőnek a gazdasági versenyben és társadalmi pozícióban okvetlenül a rövidebbet kell húznia.²⁴

A nő tehát egy föntebbről kijelölt, magasrendű hivatásánál és természeti adottságainál fogva egyrészt nem alkalmas a férfimunkakörök betöltésére, de veszteséggel is számolnia kell, mert a speciálisan női értékeket a (férfi)munka világa egészében véve negligálja, és teljesítményének ellenértékeként – noha igazságtalanul – egyébként is alacsonyabb bérrel kell kalkulálnia. Giesswein egészen pontosan tisztában van a századelő lányainak és asszonyainak emancipatív törekvéseivel, amelyek immár elodázhatatlan társadalmi szintű követeléseként fogalmazódnak meg, ám a női szerepkörök kitágítását csak a lehetőség szerinti legszűkebb határok közé szorítva tudja elfogadni. Idézzük:

A nő gazdasági önállósításában óvakodni kell attól, hogy a nő versenyküzdésben, mint olcsóbb munkaerő ne helyezkedjék szembe a férfiúval. A mai gazdasági életben is fenn kell tartani a neki megfelelő hivatásköröket, férfiúnak és nőnek, bár a határmesgye nem esik össze a régivel. [...] Ha pedig a feminisztikus mozgalom az ő törekvéseiben az etikai szempontokat figye-

22 *Uo.*, 137.

23 *Uo.*, 138.

24 *Uo.*, 138.

lembe veszi, akkor a nő gazdasági önállósítása – a jelzett korlátok között – nem lazítja a családi élet kötelékét.²⁵

A fenti mondatok alapján úgy vélelmezhető, hogy a szerző talán nemcsak (vagy nem is inkább) a nőket és vele a család intézményét félti a korszellem hozta emancipatív folyamatok vélt vagy valós negatív hatásaitól, hanem sokkalta jobban a férfiak mint általában családfők munkalehetőségeit, amely téren a nők már reális versenytársként, esélyszűkítő egzisztenciális tényezőként jelennek meg a másik nemmel szemben. Ha már végképp nem lehet akadályt állítani a nők gazdasági önállósulási törekvései elé, akkor legalább – különféle típusú érvekkel alátámasztva – meg kell próbálni azokat gátak közé szorítani. Ezt a szövegolvasatot támasztja alá egy német nyelvű, kortárs szerző(nő)től vett, önmagában véve sokat eláruló idézet, amelyet egy lábjegyzetben Giesswein a maga elgondolásának megerősítésére helyezett el. Ennek tartalmát magyarul hozzátvetőlegesen így adhatjuk vissza:

Elsbeth Krukenberg: „A nők behatolásáról a férfiszakmák területére: A női hivatások reformja, s ezt nem lehet elégszer hangsúlyozni, hatékony eszköz arra, hogy az egyre több női munkaerőnek a férfiszakmákba való benyomulása révén keletkezett, tényszerűen fennálló veszélyt enyhítsük. Ez a reform a nőt a neki sajátképpen alkalmas, hozzáillő területen kell munkára ösztönözze.”²⁶ Persze, látjuk, Krukenberg is a nők sajátlagos természetes képességeivel érvel, miközben egyik 1905-ös írásában voltaképpen a korabeli délnémet katolikus keresztényszocialista nőmozgalom céljainak teljes körű, akár követési mintául is szolgáló leírását adja.

A szerző azt is hangsúlyozza, hogy az igazi (értsd: a keresztényszocialista) feminizmusnak két fontos dologra kell még tekintettel lennie. Az egyik, hogy az anyagi önállósodás mellett vagy ellenére is meg kell óvnia a nő számára a nőiességet (ez az anyaiságban ragadható meg, ami több, mint az anyaság, ami tehát nem egyszerűen a természet, a biológia dolga), „[...] s amelyre az a nő is hivatva van, ki a természet szerint nem lett anya”.²⁷ Itt minden bizonnyal a női gondoskodással, ápolással, gyermekneveléssel kapcsolatos foglalkozások betöltésére gondol mint a társadalmi munkamegosztás terén speciálisan a nőknek illő, a nemükre jellemző érzelmi gazdagság okán természetükhöz illeszkedő hivatásokra. A másik súlyponti kérdés: a nő szexuális felszabadulásának jegyében hirdetett szabad szerelem, avagy „szabadegyesülés” (értsd: materialista feminista) programja ellenében a család s vele a keresztény házasság védelme, ami egyedül alkalmas arra, hogy a nő igazi jólétét és szellemi fejlődését előmozdítsa. A szabad szerelem ugyanis Giesswein valláserkölcsei meggyőződése alapján „a nőt az ázsiai állapotokba löki vissza és a nemzeti kultúrát

25 Uo., 139.

26 Uo., 140. A német szöveg magyar megfelelője a saját fordításom.

27 Uo., 140.

elposványosítja”.²⁸ (A szexualitékában férfi és nő hűsége tekintetében a kettős mérce alkalmazását – logikai következetességgel is – tagadja.) Más helyütt úgy fogalmaz, hogy az anyaiság és a – felbonthatatlan – keresztény házasság az, ami a nő Istentől ajándékozott egyenlő méltóságát adja.

Giesswein írásainak tágabb körű és részletezőbb feltárásával bizonyos további adalékokat is találhatunk, akár konkrétan is a nők képzéséről, iskoláztatásáról is, ám annyi bizonyos, hogy a század eleji megújuló katolicizmus, amelyik képes volt szembenézni a modernizáció hozta társadalmi, gazdasági, politikai, világnézeti válságjelenségekkel, őt is nyitottá tette a nők átalakuló köz- és magánéleti státusának, a már akkoriban is sokféleséget mutató feminizmusok szellemi arculatának és gyakorlati megnyilvánulásainak értésére. A századelő „új idealista” irányainak egyikét képviselve, a változásokra fogékony elmével és attitűddel egy sokak számára követhető, korszerűbb keresztény-katolikus válaszalternatívát képviselt. Ám később, a giessweini keresztényszocialista feminizmus így is – a szellemiségében igen merev, a *későbbi 20-as* évek *tipikus konzervatív gondolkodói attitűdjét felmutató* Kornis Gyula szerint – túl sokat követel.

A nőkérdéshez való viszonyulás a korabeli politikai osztályok eszmeiségének egyik fontos lakmuszpapírja. Nevelés-, nőnevelés- és oktatástörténeti kutatóink (Pukánszky, Kéri, Keczer, Kereszty) sorra meghivatkozzák egy budapesti egyetemi tanár és országgyűlési képviselő, bizonyos Kmety Károly ez időre eső felszólalását. „1907-ben, a folyóirat /ti. »A Nő és a Társadalom«/ hasábjain részletesen tárgyalták Kmety Károly Függetlenségi párti képviselő indítványát, melyben Kmety aggasztónak találta a nők szaporodó számát az egyetemeken, és az új női típus kialakulását vázolta fel: a női szörnyetegeket. A feministákat »kozmpolita női szörnyetegeknek« bélyegző Kmety a műveltséget és a tudást egyenlővé tette a »családot robbantó bombával«, és azt állította, hogy a művelődés szörnyeteggé teszi a nőket. Felszólalása természetesen megosztotta nemcsak az országgyűlést, de a közvéleményt is, aminek hatására egy sokáig tartó és több orgánusot is érintő sajtóvita alakult ki.”²⁹ A női numerus clausust követelő Kmety egyenesen vandalizmusnak tartotta, hogy az egyetemeken a lányok egyáltalában tanulmányokat folytathatnak. Azonban nézeteit tekintve rajta is túltett báró Bánffy Dezső (aki politikusként egyébként egy darabig és sikertelenül a liberalizmus megújításával is kísérletezett), akkoriban a tisztelt ház elnöke, majd az ország miniszterelnöke: ő ugyanis a nőképzést már az egyetemekre felkészítő középiskolákban is ilyen, a miniszter által létszámkorlátozó intézkedések hatálya alá vetette volna. (Emlékeztetésül és összehasonlításuképpen: a Franciaországban kutatásait ekkorra már magas szinten kiteljesítő Marie Curie 1903-ban veszi át fizikai, 1911-ben kémiai munkásságának

28 Uo., 140.

29 KERESZTY Orsolya, *A női szerepek tematizálása A Nő és a Társadalom című folyóiratban (1907–1913)*, Neveléstörténet 2012. 09. 10, 187–197, idézett oldal: 187. http://www.folyoiratok.oh.gov.hu/sites/default/files/article_attachments/upsz_2012_9_10_18.pdf. (Utolsó letöltés: 2023. 03. 05.)

elismeréseképpen a Nobel-díjat, aki nem melleleg férjét kiváló feleségként és édesanyaként két gyermekkel ajándékozta meg.) A túlcsigázott képviselői aggodalmak álságos volta persze a széles nyilvánosság számára is hamarosan kiderült: ugyanis mind Kmety, mind Bánffy felesége végigjárta a „szörnyeteget képző” iskolákat. (A lelepleződés hatására Kmety utóbb úgymond már csak a feministákra értette a szörnyeteg jelzőt.)

Javaslatokra csattanós válasz jelent meg még ugyanebben az évben az épp 1907-ben induló, *A Nő és a Társadalom* című lapban. E kiadványt a magyarországi Feministák Egyesülete és a Nőtisztviselők Országos Egyesülete közösen működtette. A lap második, februári számában rögtön a vezércikkben Bánffy indítványozását vonták kritika alá, aki szerint a középiskolában végrehajtandó korlátozással „[...] csak országos, nemzeti előnyöket fogunk nyerni, és a családot fogjuk megerősíteni, azt a családot, amely a társadalomnak legbiztosabb, legerősebb alapja”.³⁰ A főszerkesztői visszautasító válasz erős mondatokban, ám a józan ész érvelésével és egyben a szilárd politikai elköteleződés hangján a következőképpen artikulálódott:

Van-e ennek az országnak egyetlen asszonya, ki e tételen fel nem háborodnék? Aki nem botránkoznék meg a női tudatlanságnak országos nemzeti előnnyé emelésén [...] és aki legnemesebb érzései [...] brutális megsértésének nem tekinti azt, hogy a nő műveletlenségben keresik a család erősségét, szorosságának kapcsát, alapját. Ha ilyen cinizmussal folytatják az urak, olyan háborgást keltenek a magyar asszonyok közt, amely túlsodorja majd őket a természetes gyorsaságú fejlődésen.³¹

Érdemes emlékeztetnünk arra, hogy a reformkori polgárosodás korának jeles nőnevelői, a nőképzés megszervezéséért és kiszélesítéséért küzdő és cselekvő nagyasszonyai: Teleki Blanka, Takáts Éva, Brunszvik Teréz, Karacs Teréz és kiváló haladó szellemű férfiak is, épp a fentiekkel ellentétesen, az intézményes nőképzés és nőnevelés ügyét valósággal piederasztálra állították. Olyan (nem feltétlenül csak előkelő családból való) ifjú hölgyeket, leányokat kívántak korszerű ismeretekhez, műveltségi tartalmakhoz juttatni, akik képességeiket és tudásukat a nemzet ügyének szolgálatába fogják állítani, akik jövődő gyermekeiket hazafiúi és honleányi szellemben, magas intellektuális képességek birtokában tudják majd nevelni.

A huszadik század eleji magyar úri társadalomnak a modernitáshoz való szemforgató hozzáállását pellengérezzi ki egy bizonyos Perczelné-Kozma Flóra³²

30 *A Nő és a Társadalom* című lap vezércikkírója idézi, aki bizonyoslag maga Bedy-Schwimmer Rózsa volt, a Feministák Egyesületének elnöke.

31 *A Nő és a Társadalom*, 1907/2, vezércikk, idézett oldal: 1. https://mtda.hu/NET/1907/1907_02.pdf (Utolsó letöltés: 2023. 03. 06.)

32 Perczelné férje a Vörösmarty életrajzából is ismert Perczel családból származott, apja, Kozma Ferenc a legjobb magyar ménfajták elismert tenyésztője volt.

a már megnevezett nőegyesületi lapkiadvány ugyanazon számában. Cikkében rámutat, hogy a közélet előkelőségei hamisan, álszent módon, az ún. hagyományos nemzeti és erkölcsi értékekre hivatkozva óvják a megváltozott kor új kihívásaitól a társadalom szükségét szenvedő osztályait (lásd főként a nők iskoláztatása, kereső munkába állása, női érdekvégyesítő szervezetekbe tömörülése, szavazati jogért való küzdelme).

Akik a nők tanulásától, a modern eszméktől és nőmozgalmak terjedésétől tartanak – így a cikk készítője –, kétségbe esett kiáltozással kérdezik: „... mi lesz a család boldogságával? Mi lesz a gyermekneveléssel, a szelíd és vonzó nőiséggel? A szeméremmel, ha nőink komolyan foglalkoznak nagy és súlyos kérdésekkel, és beleavatkoznak a »férfiak dolgába«?”³³ Perczelné a következőképpen replikázik:

Bár hemzsegne magyar társadalmunk a „boldog” családoktól, jól nevelt fiatalstól, igazi, vonzó nőiességtől, és igazi szeméremérettől, hogy lenne mitől féltetni. [...] Bármennyire körülnézzek, bármennyire alkalmam legyen belátni a magyar társadalom családi viszonyaiba – tisztelet a kivételnek – általánosságban véve mint nemzeti vagy társadalmi vonás sehol semmi nyoma azoknak a „reális”, „puritán” szokásoknak és jellemeknek, melyeket annyira féltenek a „modern” eszméktől. Egyáltalán nem találok meg tömegesen azt a sokat hangoztatott, egyszerű, tudatlan, de azért kötelességtudó családanyát, ki csakis a családnak és a jövő nemzedék istápolására született. [...] Hanem igenis találok a konzervatív, ún. „ősi” eszmék mellett rémísztó fényűzést, lelketlen pazarlást, egy csodálatos magyartalan ízlésű, folytonos és robotszerűen kultivált „jour-életet”. Örökös fehér „jour-keztyűt”, vagyont emésztő „jour-kalapot” és ezzel kapcsolatban többnyire drága szakácsnéra bízott konyhát, és cselédekre vagy idegen bonneokra bízott gyermekszobát.³⁴

(E gondolatmenet, szóhasználatában is, erősen rezonál Jászi Oszkár lenettebb elemzésre kerülő könyvére. Ezt aligha tekinthetjük véletlennek, hiszen a Feministák Egyesülete és a polgári radikálisok között voltak szellemi és közéletbeli kapcsolódási pontok.)

Nevezett szerzőnő éppen az új társadalmi mozgalmaktól, a modern világ haladó eszméinek megvalósulásától várja a szolidáris, igazságos, a nyomort, a nélkülözést felszámoló és a nőt teljes jogú polgárnak elismerő új világ megszületését. 1907-ben vagyunk, Ady Új versek című kötete épp a megelőző évben jelent meg, benne többek között A magyar Ugaron, A Hortobágy poétája és más ismert, a hazai félféudális-félkapitalista állapotokra jellemző maradiságot, a haladásellenességben érdekelt úri, dzsentroid mentalitást és politikát

33 PERCZELNÉ-KOZMA Flóra, *A nőmozgalom és a család élet*, *A Nő és a Társadalom*, 1907/2, 23–24, idézett oldal: 23.

34 *Uo.*, 24.

ostorozó versekkel. Barátja és eszmetársa, Jászi Oszkár a kiegyezést követő évtizedekben kialakult új magyar polgárság ama bizonyos harmadik rétegéhez tartozott, Babits Mihállyal, Osváth Ernővel, lényegében a későbbi Károlyi-párt reprezentánsaival együtt, amely réteg a század elején egy új generációként lépett fel, s „... egyszerűen műveltségénél, tudásánál, intelligenciájánál fogva került szembe a ... Móricz Zsigmond ... egyik hőse ... által jó magyar mocsárnak nevezett világgal”.³⁵ Ők nem voltak hajlandók a feudalizmus avított maradványaival megbékélni, „... nem tudták a magyar dzsentri korrupcióját elfogadni...”, és azt sem, hogy a minden szakértelem nélküli, az állami hivatalokat elöntő „... egész dzsentri réteg képtelen valóban új és termékeny gondolatok felé orientálódni”.³⁶ Egészében véve a kiegyezés „láthatatlan alkotmányát”, az udvar és nemesség között a plebejus rétegek feje fölött egykor megkötött kompromisszumokat ez az ifjú nemzedék már nem kívánta a huszadik század elején fenntartani. Az ekkortájt induló folyóirat, a Nyugat címében világosan jelzi az ország számára azt az egyik lehetséges orientációs irányt, amely a századelőn megindult szellemi pezsgés, útkeresés során több másik alternatíva mellett kirajzolódott.

Jászi *Új Magyarország felé. Beszélgetések a szocializmusról* című munkája 1907-ben jelent meg, amikor már Magyarországon is – noha jelentős késéssel és visszamaradott fejlettségi formában – lényegében létrejöttek a modern kapitalizmus gazdasági-társadalmi viszonyai, kialakult az egyébként igen rétegzett, ám egyre erősödő-forradalmasodó (ipari, bányász, kereskedelmi, közlekedési, mezőgazdasági, közszolgálati) munkásság, beleszámítva a mezőgazdaságon kívüli napszámosokat, házicseléseket és az agrárproletariátus nagy tömegeit is. A könyv akkor jelent meg, amikor a hatalmon lévőknek már komolyan szembe kellett nézniük az egyre izmosodó magyar munkásmozgalommal, „[...] amely erőben, befolyásban felülmúlta a legtöbb kelet-európai ország szociáldemokrata mozgalmát. A szakszervezeti mozgalom is erősen terjedt körökben: jellemző, hogy a századforduló utáni időben a magyarországi szervezett munkások aránya megközelítette a német, s túlhaladta az osztrák szervezett munkásokét.”³⁷ A kifejlődő gyáripár rohamos léptékben növelte meg a munkaerő-szükségletet, így a nők munkába állításának szükségességét is.

Jászi formailag ugyan egy képzeletbeli dialógus keretei közé helyezve, ám mégis az országban akkoriban reálisan végbemenő heves eszmeccserék stilizált összefoglalását nyújtja két egymást már nem értő nemzedék országszerte folytatott vitáiról. E hosszasan kibontakozó párbeszédben „[...] a nemzeti liberális

35 KISS Endre – NYÍRI János Kristóf, szerk., *A magyar filozófiai gondolkodás a századelőn*, Kossuth, Budapest, 1977, 12.

36 Uo., idézett oldal: 11.

37 LACKÓ Miklós, *A magyar munkásosztály fejlődésének fő vonásai a tőkés korszakban = Magyarország társadalomtörténete I. A reformkortól az első világháborúig*, 2. kötet, szerk. KÖVÉR György, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1997. 367–377, idézett oldal: 374.

kerül az újjal szembe, az a nemzeti liberális, mely még modern újjászületésünk eszméin nőtt fel. Mert eme világnézet és az új között az ellentét nem oly mély, mint aminőnek első pillanatra látszik.” Az Apa, „[...] akinek kedvenc munkája A XIX. Század Uralkodó Eszméi...”³⁸ – a szerző közvetlen utalása ez Eötvös József polgári progressziót képviselő gondolati értékvilágára –, és a Fiú párbeszédében az egykori haladó liberalizmus kételyei, ellenérvei és a vitatott szocializmus mint a jövőben történelmileg szükségképpen bekövetkező formáció melletti érvek ütköznek, bontakoznak ki.

Jászi, a jogász, szociológus, történész, egyetemi oktató, polgári radikalista politikus, aki Budapesten kívül Angliában és Franciaországban is folytatott tanulmányokat – a dialógusban a Fiú –, aki széleskörűen tájékozott a nyugat korszerű eszméit illetően, kitűnően ismeri a filozófus Spencer pozitívista-szociológiai társadalomfejlődési elveit, aki elsajátította a történelmi materializmusnak a társadalmi változásokra vonatkozó magyarázó elvét, ismeri a francia utópista szocialisták nézeteit, a német polgári közgazdaságtan gondolkodóinak (Sombart) és ugyanígy a szociáldemokrata Bebelnek a munkáit, ezeket teljes nyitottsággal, ám individuálisan, sajátosan megszűrve recipiálja is, a jövő társadalmát a magasan fejlett kapitalista viszonyokat szükségszerűen és gyökerelesen meghaladó szocializmus megvalósulásában látja. Ezen eszmei háttér előtt fejt ki érveit többek között a házasság, a család, a nők helyzete, a gyermekvállalás, -gondozás és -nevelés jövőbeni kérdéseiről, sorra véve és megcáfolva az antiszocialisták ezeket célba vevő ríogatásait, igaztalannak tartott támadásait. Magyarázó-tisztázó gondolatmenteiben egyrészt a fennálló rendszer kritikája, másrészt a status quóval szembeállított új, demokratikus társadalom magasabb rendűségére vonatkozó tézisek fogalmazódnak meg.

A család intézményének válságát – mint mondja –, a meghitt szülő-gyermek kapcsolat szétszakadását, a szülők felelőtlenné, könnyelművé válását *nem* az eljövendő változások fenyegetéseiként kell vizionálni!

Ez a kép ugyan is nem a jövőnek réme, hanem épp a jelennek hű leírása [...] sőt, a jelen képe sokkal sivárabb és visszataszítóbb [...]. A családi élet bensőségéről ma már csakis a középosztály egy kis rétegében lehet beszélni, de oda is kezdenek behatolni egyrészt az anyagi gondok, másrészt a feminizmus eszméi, melyek a nő korlátlan fejlődési képességét és jogát vitatják (értsd: erről folytatnak vitát), melyet a konyha és a gyermekszoba nem elégíthetnek ki. A társadalom többi osztályaiban még nyilvánvalóbb a családi kapocs bomlása. Köztudomású dolog, hogy az arisztokráciában egészen más fogalmak uralkodnak a házasság erkölcsi értékéről, s hogy a nagy vagyon a legtöbb esetben atomizálja a családot. A proletariátus családi életét a modern kapitalizmus végleg feldúlta. A gyárba és a mezőre került a férfi, az asszony, a gyerek: az egész napot, az összes idegerőt felemésztő munkába. [...] A nő belép a termelő munkába, míg egykori gazdasági hatásköre (a múlt idők jó gazdasszonyainak ez a

38 Jászi Oszkár, Új Magyarország felé. Beszélgetések a szocializmusról, Deutsch Zsigmond és tsa Könyvkereskedése, Budapest, 1907, nem számozott oldalon.

komoly és termékeny munkája: a varrás, stoppolás, szappan-, lekvár-, befőtt-készítés [...] stb. stb. egyre inkább nagy iparvállalatok kezébe jut.”³⁹

A továbbiakban a nők kereső munkába állásának két igen nyomós, támogató érvét fogalmazza meg: ti. azt, hogy a nő keresete jelentősen és már nélkülözhetetlenül hozzájárul a család anyagi terheinek könnyítéséhez, s ugyanakkor a nő saját jogon megszerzett bére csökkenti férjével szembeni alárendeltségét: „A férfi gazdasági fölénye kezd megszűnni a nővel szemben, s ezzel együtt az apai hatalom és a nő szolgasága.”⁴⁰

Jászi egyértelműen rögzíti a történelmileg igazolt tényt: „[...] óriási álszenvedés a család bomlása miatt a szocializmust vádolni. Nem, a régi családi kapocs bensőségét, meleg tűzhelyét ép a kapitalizmus, a modern polgári rend robbantotta szét.”⁴¹ Egyet kell értenünk e megállapítással, hiszen valóban, a korai polgárság Rousseau által megrajzolt és előírassá vált családmodelljét, mely a nőt bezárja az otthon falai közé, míg a férfi burzsoáként, szabad polgárként kilép a jövedelemtermelő munka kapitalista világába, nos ezt a modellt bontja szét később az érett, fejlett kapitalista termelési viszonyrendszer, megváltoztatva a nemek közötti hagyományos munkamegosztást is, s előidézve a régebbi, korai polgári család válságát (amely már maga is „válságtermék” volt, az önellátó családi gazdálkodás kereteinek felbomlása következtében).

És hogyan lesz a szocializmusban a gyermek gondozása, ápolása, majd felnevelése, amihez mindig szükség lesz családra? – kérdezi a régi vágású liberális. Ez sem a jövőben előálló probléma – így a Fiú állítása. Már

[...] a mai gyermekek többségét is rosszul szoptatják: mert a szegény anyákat dajkának viszik, vagy a napi munka teszi lehetetlenné számukra kicsinyeknek rendszeres táplálását, a nagyságos asszonyoknak pedig nincs tejük, mert agyonfűzöttek és hisztérikusak. Azután rosszul ápolják őket, mert a proletár anyát elszakítja gyermekétől a mindennapi kenyérért folytatott rettenetes harc, a nagyságos asszonyok pedig gyermekeik ápolását a cselédségre bízzák, szegény pesztonkáknak – akiknek egészen máson jár az eszük – kell reggeltől estig a kis jószágokkal bajlódniuk, kiknek lelki életét természetesen még csak nem is sejtetik. S végül /a gyermeket / rettenetesen nevelik: a proletárgyermeket az utcán, a vagyonos polgárgyereket pedig bonneja, majd később a vallás erkölcsi iskola [...].⁴²

Jászi ehelyütt vonzó képet nyújt a jövő államának emberhez méltó anyatámogatási intézkedéseiről, amelyek mint utóbb az ún. létező szocializmus országokban láthattuk, nem maradtak üres utópiák. Így nyilatkozik:

39 Uő., 142–143.

40 Uo., 143.

41 Uo., 143.

42 Uo., 146–147.

A gyermek első szükséglete a jó táplálás. [...] A szegény asszonyok ezrei nem lehetnek jó anyák ép a legkritikusabb időpontban. Jóformán a lebetegedésig folyik a munka a gyárakban és a szántóföldön, s pár nap múlva a szülés után újra megkezdődik. Innen az óriási gyermekhalandóság a modern államokban. A szocialista állam első feladata lesz a tarthatatlan állapotot segíteni, és az anyákról szülés előtt, után és a szoptatás alatt gondoskodni.⁴³

Az anyaság és a család – álságosan – szentként felmagasztalt eszméjét, amelyet a régi, a mélyreható változásokat elutasító osztályok a modernitástól, a materialista, a tisztán anyagelvű világnézet győzedelmeskedésétől féltettek, Jászi ütközteti a hétköznapi valósággal: „A proletár asszonyok mellett ott van az »úri« asszonyok nyomorúsága. Ezek meg félnek a szüléstől és a táplálástól. A henye, dologtalan élet, mely nem ismeri a munka megnyugtató behatását, és igen ritkán az egészséges szerelem kielégülését, csenevész, hisztérikus lényeket csinált belőlük, kiknek baj és irtózat az, ami az ép és egész asszonynak gyönyörűség.”⁴⁴

Jászi társadalmi-politikai rendszerkritikájának további lényeges elemét láthatjuk akkor, amikor elutasítja, hogy a polgári világban, különösen a magasabb társadalmi rétegek körében, a nemi nevelés terén (is) olyan erkölcsi normarendszer szerint szocializálják a nőket, amelynek kötelező teljesítése rendíthetetlen tartópillére lesz a feleség alávetett helyzetének. Egyáltalában, a nők *teljes körű*, minden téren megvalósuló emancipációjának eszméjét képviseli: alkotó jellegű munkavégzés, önálló jövedelem biztosítása, korszerű erkölcsi, szexuáletikai nevelés és mindez *iskoláztatás, képzés* útján – csakis ez által lehet felfogása szerint *a nő teljes értékű, egyenlő, szabad emberi* lény. (Emlékeztetül: ez Giesswein keresztényszocialista, egyfajta redukált feminizmus keretei között mozgó felfogásmódjának egészében a tükörképe.) Nézeteit a következőképpen foglalja össze:

Csak a részletekbe menően nem akarunk programot adni a jövő házasságáról, de a fejlődés erőit tisztán látjuk, és így körvonalaiiban előttünk áll a jövő rendje. [...] Így egyek vagyunk abban /ti. a történelmi materialista szocialisták/, hogy egészséges nemi és szerelmi életet csak a nő teljes anyagi, erkölcsi és szellemi felszabadulásától várhatunk, attól, ha nem mint rabszolga, avagy kitarzott, hanem mint egyenrangú fél fog a férfival szemben állani. És a magántulajdon megszűnése, mely a férfi, a polgári férfi gazdasági és politikai hatalmát meg fogja dönteni, egyben fel fogja szabadítani a nőt évezredek rabszolgaságából. A nő a férfinak *a termelő munkában egyenrangú társa lesz* [kiemelés – H. J.], és ezzel meg fog szűnni az elnyomatás minden lehetősége.⁴⁵

43 Uo., 152.

44 Uo., 153.

45 Uo., 148–149.

Jászi – mai terminológiánk szerint is – a szocialista feminizmus elméleti irányzatának lényegét fogalmazza meg: csakis a magántulajdonon alapuló tőkés társadalom megdöntése útján válik lehetségessé a nő (köz- és magánéleti) emancipációja is. Nyilvánvaló, hogy August Bebel munkásságát, konkrétan a német és nemzetközi szociáldemokraták köreiből is rendkívül sikeres könyvét is jól ismerte, az itt tárgyalt Beszélgetések...-ben több helyen idézte. A nő és a szocializmus (eredeti címén: *Die Frau und der Sozialismus*), mint erről már szót ejtettünk, még szerzője életében több mint ötven kiadást ért meg, és számos nyelvre lefordították. Ennek ellenére a nőtörténet, a nőemancipáció történetének tárgyalásakor már hosszú évtizedek óta méltatlanul hagyja figyelmen kívül számos kutató.

Az Apa és Fiú közti párbeszéd egy pontján Jászi Oszkár a gyermekek korszerű nevelésének kérdésével foglalkozik, s e vonatkozásban különösen a változások viharától olyannyira féltett polgári család szerepének aspektusából vizsgálódik. Ehhez kapcsolódóan tér ki a *nők képzésének, művelésének* néhány részlemére is. Tényszerűen állapítja meg, hogy a család működésmódjának megváltozásával a modern kapitalizmusban a nevelési tevékenység középponti helye is – mindegyik társadalmi osztály esetében – máshová tevődik. A régi, eszményített, derűs, anyai melegség áthatotta otthon helyett ugyanis

[...] ez a nevelés már ma túlnyomó részben a családon kívül folyik le. A proletárgyermekek szomorú kollektív nevelőhelye az utca, és a kapitalista társadalom alamizsnájából alapított lencházak és gyermekmenhelyek. A vagyonos osztály gyermekei pedig első élet éveiket a dajkák, a bonneok, s a házi cselédség kezei között töltik el. Azután jön a mai kollektív népiskola, középiskola és egyetem. A család nevelése jóformán a közös étkezésekre szorítkozik. A szerényebb polgári háztartásokban az anya a háztartás ezernyi gondjaival van elfoglalva, úgy, hogy az egész „nevelés” a pesztonka leszidásából vagy a gyermekek megintéséből áll. A gazdag szülők gyermekeinek első nevelése még rosszabb. Itt az anya delnő, szalont tart, zsúroz, fest, rajzol, nyelveket tanul, esetleg szeretőket tart. Amellett minduntalan kúrát folytat, ujjong vagy kétségbeesik, szóval semmi esetre sem marad több ideje a gyermeknevelésre, mint a kis polgárnőnek. [...] A mai család alkalmatlan a modern nevelésre.⁴⁶

Miben áll a jövő társadalmának szükségképpen más, új nevelési tervezete? Jászi a teljes átalakítás mellett egyfelől és előbb a tapasztalati megfigyelések tényeivel érvel: az (előkelő) családi otthon falai közé zárt, napjait milliányi játékszer között élő gyermek, aki dajkák és *intellektuel* felnőttek társaságában, társaitól többnyire elszigetelten nő fel, és ekképpen túlrett gyermek lesz, annak „[...] vidékre kerülve, ha homokban játszhatik [...] felderül az arca, s a természetben való játszás újjongó és egészséges öröme [...] számúzi(k) kis agyából a tudós

46 *Uo.*, 154, 156.

bácsik és *schönggeist* nénik ostoba fecsegéseit”.⁴⁷ A szerző másfelől már általánosabb, elvi igénnyel a jövő nevelési eszményét és programját „a természet ölében lefolyó kollektív nevelésben” fogalmazza meg. Konkrétan és részleteiben: itt a gyermek a játék örömei mellett fogja megismerni a természetet és a társadalmat, „[...] a világot, ahol élni fog. [...] Minden mesénél és képeskönyvnél többet ér az erdő, a mező, a folyó, a kert csodálatos világa. S minden erkölcsi buzdításnál többet ér a gyermekköztársaság életének erkölcsi szolidaritása.”⁴⁸

Tehát nézete szerint társadalmiasítani kell, vagyis „[...] az egész társadalomnak kell megszerveznie és irányítania a gyermeknevelés ügyét [...]”, éspedig „[...] modern, természettudományos szellemű, jól fizetett pedagógusok vezetése alatt”.⁴⁹ Az így szervezett, intézményesített oktatás és nevelés – a gyakorlat, a hétköznapi együttélés közegében – új típusú, egymás iránt szolidáris embereket formál. Az ilyen természetközeli és közösségi keretek között folyó nevelés – magyarul e célirányos szocializációs tevékenység – felkészíti a gyermeket a jövőre úgy, hogy „[...] észrevétlen fokozatokon vezet át a játékból a munkába, a gyermek-köztársaságból a felnőtt emberek köztársaságába”.⁵⁰ Szilárd hitét, meggyőződését a jövő társadalmának és emberformáló nevelésének legmagasabb rendűségéről Jászi a vitában egy költői kérdés formájában erősíti meg: „[...] vajjon csakugyan féltetni kell-e majd a szocializmus gyermeknevelését és vissza fognak-e vágyani az emberek a lenencházok, bonneok, cselédek, konyhák, nagyságák és apácák mai nevelése után?”⁵¹ A kérdés valójában egy csattanós válasz a platóni őskommunistikus, a családokat megszüntető és gyermekeket közösségi, állami nevelés alá helyező koncepció modern kori felmelegítésével riogatók ellen.

Konkrétan a nevelésről szóló gondolatmenetben is előkerül *a nők új szerepköre* a szocialista társadalomban. A szerző felveti: bizonytalansággal lesznek, akik nehezebben tudnak majd lemondani a tradicionális anyaszerepükről. Ám aggodalomra semmi ok, azok a nők lesznek ugyanis legerősebb talpkövei az új kollektív nevelésnek. A következőképpen nyilatkozik: „Az anya el fogja kísérni gyermekét a nevelő-államba, és részt fog venni ott a nevelés munkájában mint tanító, felügyelő, vagy torna-, tánc-, rajz- stb. oktató.”⁵² Mint fentebb olvashattuk, a nevelés a jövő társadalmában természettudományos szellemű (tehát nem klerikális, hanem pozitivistikus), azaz tudományosan megalapozott ismerettartalmak közvetítésével történik, így a nőnek mint tanítónak a képzése e gondolatban implicit módon is megfogalmazódik.

Más esetben a *nők magasabb szintű iskoláztatásának* igenlése Jászi részéről egy általánosságban ritkán felbukkanó érvhez, egy esztétikai természetű szem-

47 Uo., 157.

48 Uo., 158.

49 Uo., 159.

50 Uo., 158.

51 Uo., 159.

52 Uo., 160.

ponthoz illeszkedik. Ez pedig a női test szépségének megőrzése lenne, amely testet a nehéz fizikai bémunka, a modern kapitalizmus munkakörülményei tönkretesznek, elhasználnak, elnyúttá koptatnak. Gondolatmenetét követve: az új világ társadalmában a nemek munkamegosztásában ennek az új szépségkultusznak mint nézőpontnak is érvényt fognak szerezni. A szocializmusban, amely formációban általában is megszűnik a munka testet-lelket gyötrő, megnyomorító jellege, a nőknek többnyire a szellemi vagy irányítói tevékenységek körök jelöltetnek majd ki. (Talán nem szükséges ehelyütt külön hangsúlyozni, hogy Giesswein elgondolásával szemben itt nem a nőket a „férfi-foglalkozásokból” kirekeszteni igyekvő munkamegosztásra gondol.) Ezzel a szerző ismét csak a nők színvonalas oktatása, képzése, a társadalmi – benne esztétikai – szükségletekhez is igazodó nőképzés elengedhetetlensége mellett foglal állást. Ezt az alább idézett sorokban fogalmazza meg: „Elképzelhető, hogy az új társadalom köztársasági munkája még alkalmasabbá fogja tenni [ti. a nőt a szülésre]. Emellett minden ép érzékű férfi vágyik arra, hogy az asszony szép és egészséges legyen: tehát az új társadalom azokat a munkákat fogja a nőkre bízni, melyek a legkevésbé terhesek, s a nő biológiai hivatását nem akadályozzák. Így mindenekelőtt a grandiózus kollektív gyermeknevelés fogja a nők egy részét foglalkoztatni; azután a militarizmustól megszabadult társadalomban óriási kereslet lesz szépség, ízlés és kényelem után, ami az iparművészet páratlan renaissance-át fogja maga után vonni, ami szintén elsősorban a nő munkakörébe fog tartozni; azután a színművészet, az ének, a tánc utáni kereslet is szükségképp óriásira fog nőni az általános jóllét közepette, és a néhány kapitalista primadonna-királyné helyét, akik szegény, elgyötört, prostitúcióba kergetett kardalosnők ezreinek testén emelkedtek ki, el fogják foglalni a szép, tiszta és egészséges népies művészet tisztességesen honorált művelőjeinek ezrei; azután a gyógyítás és az ápolás, a nagy étkező- és fürdőhelyek vezetése [...] stb. stb. mind nagy teret fog nyitni a jövő asszonyainak [...]. De igenis nem utópia egy olyan állapot, melyben a nő a férfivel egyenrangú lesz a munka közössége alapján. Ami egyet jelent [a megélhetési szükség kényszeréből kötött – H. J.] érdekházasság, a prostitúció, az angyalcsinálás stb. stb. kiküszöbölésével.”⁵³

Mekkora eszmei távolság választja el e gondolatokat – szinte ugyanazon évben – a kmetyek és bánffyak nőkérdésben képviselt nézeteitől! Milyen széles és mélységes a szakadék a maradók és haladók, a „nemzetthyesek” és a „felforgatók” között! A konzervativizmus erői és a (baloldali) polgári radikálisok között húzódó törésvonal az elkövetkező évtizedekben is meghatározza az ország politikai, ideológiai, szellemi, filozófiai térképét. Még akkor is, ha a „Régi Magyarország” erőivel szemben az „Új Magyarorszáért” küzdelmet folytatók közül a polgári demokratikus, öszirózsás forradalom után, majd a Tanácsköztársaság bukását követően sokan emigrációba kényszerülnek, ám bűvópatakaként progresszív nézeteik továbbra is hatást gyakorolnak.⁵⁴

⁵³ *Uo.*, 150–151.

⁵⁴ A két világháború konzervatív filozófusainak nőkkel kapcsolatos felfogásáról készített

A két világháború közötti évtizedek szellemiségét, miként Percz László, a korszak kiváló kutatójának tanulmányai is alátámasztják, a konzervatív gondolkodás hegemoniája határozza meg. Ekkorra, mint írja, megszűnnek a századelő valódi pezsgést hozó intellektuális és politikai vitái.

A húszas években mély szakadék tátong a hivatalos-akadémiai tudomány és a szellemi élet között [...]. A szakadékot természetesen az eszmetörténetben is éles cezúrát hozó ellenforradalmi „kulturális rekonstrukció” idézi elő. Ennek következtében ideológiailag a marxizmustól a polgári radikalizmuson át a liberalizmusig terjedő eszmei mező nemkívánatossá válik, a tudományos életben egész tudományágak üldözése kezdődik meg. A hivatalos tudományosság és az eleven szellemi élet között megszűnik az átjárás, a határok szigorúan lezáródnak. A filozófiatudomány pedig még a társadalomtudományok közül is a legkevésbé jut szóhoz a szellemi életben. A szaktudományok önmagukba zárkoznak... nemigen vesznek részt a szélesebb közvéleményt foglalkoztató vitákban.⁵⁵

A történelem ismétli önmagát? Talán nem volna tanulság nélkül való olykor-olykor letörölgetni a port az elmúlt századforduló, az „elfelejtett reneszánsz” gondolkodóinak néhány munkájáról, hiszen a jelen a hozzá vezető történelmi út megismerésével lesz érthetővé. Manapság, miként a fejlett demokráciákban élő országokban is, a magyar felsőoktatásban a hallgatók több mint fele nő, ám a második nem „felülreprezentáltsága” – bizonyos nemzetpolitikai megfontolások okán – sokakat aggodalommal tölt el. Túl sok a nő a magyar egyetemeken! – mutatta ki egy nemrégiben elkészült, azóta sokat vitatott, heves reakciókat kiváltó statisztika. Lehetséges, hogy lesznek, akik újra nyíltan is fölvetik majd a női numerus clausus elv egyetemi alkalmazásának szükségességét? Erős meggyőződéssel bízunk kell demokratikus értékeinkben, hagyományainkban és abban is, hogy ezekért elkötelezettséget vállalva, napról napra tennünk is kell.

Zárógondolatként idézzük fel egy kiváló osztrák akadémikus, filozófus tudós asszony szavait: „[...] kevésbé érthető, ha férfiak ma is, mint régen, nyers elutasítással fogadják a »feminizmus« kifejezést. Ha meggondoljuk, hogy a minden egyesre vonatkozó egyenlő tisztelet (kanti morális) elve képezi a modern demokrácia-fogalom alapját, joggal tehetjük fel mindenkinek, aki ilyen elutasító módon viselkedik, a kérdést: »Hogyan lehet valaki demokrata, ha nem áll ki a feminizmus ügye mellett?«”⁵⁶

tanulmányom: HELL Judit, *Keresztény gondolkodók nőképe a 20. századi magyar filozófia történetében = Társadalmi nemek képe és emlékezete Magyarországon a 19–20. században*, szerk. PETŐ Andrea, Nők a Valódi Esélyegyenlőségért Alapítvány, Budapest, 2003, 133–153.

55 PERECZ László: *A fölfedezett reneszánsz. Filozófiatörténeti tanulmányok*, Veszprémi Humán Tudományokért Alapítvány, Veszprém, 2009, 15.

56 Herta NAGL-DOCEKAL, *Feminista kutatás a filozófiában*, ford. HELL Judit = Magyar Filozófiai Szemle, 2005/4, 49. évf. 4., 619–717, idézett oldal: 716.

